

Ida Gerhardt en de Werkplaats

Na twaalf jaar te hebben gewerkt aan het Gemeentelijk Lyceum in Kampen stapte de dichteres en classica Ida Gerhardt in het schooljaar 1951-1952 over naar De Werkplaats. Kees Boeke had haar gevraagd of ze aan zijn school, die bezig was een meer reguliere onderwijsinstelling te worden, een gymnasiumafdeling wilde oprichten. Om zich nader te oriënteren ging Ida eerst een aantal keren kijken op De Werkplaats. Ook woonde zij een deel van de festiviteiten bij die ter ere van het vijftienvigjarige jubileum van de school op touw werden gezet. Uiteindelijk zei ze ja op het verzoek van Kees: ze was bijzonder gecharmeerd van de rol die kunst en cultuur speelden in zijn school. Tegelijk was het voor haar ook heel aantrekkelijk om te kunnen wonen en werken in de buurt van haar geliefde, Marie van der Zeyde. Marie woonde al sinds 1942 in Utrecht. Zij was werkzaam bij de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, waar zij testen afnam, participeerde in de opleiding van medewerkers en onderzoek deed naar taalaanleg.

Ida's komst naar Bilthoven viel in de nadagen van Kees Boeke als schoolleider, maar toch raakte zij diep onder de indruk van zijn pedagogische idealen, eenvoud en grote liefde voor natuur en cultuur. Ze schreef een aantal gedichten over hem, die niet werden gepubliceerd, zoals dit gedichtje:

Kees Boeke op een ochtend vroeg

Het kind dat aan de blinde muur
schreit om zijn tol die niet wil staan,
hoort stappen in het vroege uur.
Een vaste hand en, trots figuur,
beschrijft de priktol boog en baan.
En alle lichtjes springen aan
voor het oude en het jonge kind.
De dag heft aan, het spel begint.

Hoewel Ida heimwee had naar de IJssel en het omringende rivierenlandschap, voelde zij zich op haar nieuwe school al vrij gauw thuis. Maar het lesgeven bleek absoluut geen gesneden koek: zij vond het moeilijk om Werkplaatsidealen als leren in je eigen tempo en individuele ontplooiing te combineren met het grondig aanleren van Grieks en Latijn. Wel had zij snel door hoe ze een nogal weerbarstige of vrijpostige



Ida Gerhardt. Foto Internet.

leerling kon aanpakken. In de herfst van 1951 schreef zij hierover: 'De weerstanden en het beroemde "bekken" zijn een slecht aanwensel van jaren, maar ook een behoefte aan rust, en angst dat die niet komt: zo ongeveer als een kat à priori krabt, omdat hij denkt dat je hem van de stoel zult jagen.'

Begin 1953 had Ida een kritisch gesprek met Kees. Naderhand geneerde zij zich over de felheid die ze ten toon had gespreid en schreef ze Kees dat ze zich nauw betrokken voelde bij zijn levenswerk, maar geen afbreuk wilde doen aan het inhoudelijk hoge kaliber van haar lessen. Zij probeerde hem uit te leggen dat haar eigen werkwijze, die zij

omschreef als een soort socratisch gevecht tegen schijnkennis, juist goed aansloot bij zijn opvattingen:

Ik zou je zoo graag willen zeggen dat ik, op mijn kleine post in dit groote geheel, juist tracht (al lijkt het vaak anders) iets te *bewaren* van wat je hebt bedoeld. Dat ik, mede dáárom, probeer te strijden tegen onrust, vervlakking en schijn-weten. Misschien nog niet altijd met de juiste middelen, maar toch vanuit een heel grote ernst, die de kinderen voelen en, tot mijn groote vreugde, aanvaarden. Wil je het in dit licht ook zien, als ik wel eens scherp of kritisch ben: het is toch bijna altijd, als het geestelijk element van de Werkplaats gevaar loopt ~ en het geschiedt uit liefde voor de zaak.

In Kampen werden Ida's leerlingen vaak gehinderd door leerachterstanden of er waren ouders die hun begaafde kind niet wilden laten studeren. In het welvarende Bilthoven kreeg zij te maken met zeer mondige, soms verwende pupillen, en met kinderen die uit een weinig stabiel gezin kwamen. Ook werd zij geconfronteerd met leerlingen die zich ontheemd voelden. Ze hadden al in verschillende landen gewoond of bivakkeerden in een gastgezin of internaat, omdat hun ouders in het buitenland werkten. Later zei Ida hierover:

Met vallen en opstaan hebben we [...] de omgang en groepen opgebouwd [...] bij Boeke, waar veel ouderloze kinderen waren. Niet zozeer kinderen die geen ouders meer hadden, als wel ouders die liever die kinderen niet meer hadden. Wij hadden ook een aantal internaten. Het is daar niet zo gemakkelijk om wat geheel verstoord is, niet in de menselijke verhouding die je niet herstelt maar in het kind zelf, weer ruimte te geven.

In het oude Werkplaatsgebouw had Ida een eigen klaslokaal met uitzicht op de schooltuin. Collega's die daar ook werkten waren onder andere Meia Albarda, lerares Frans, en de leraar Duits Hein Herbers, die voor de oorlog, toen hij als lid van de Duitse vredesbeweging moest vluchten, bij Kees Boeke een veilig heenkomen had gevonden. Ida vond enkele goede vrienden op De Werkplaats, waaronder de zojuist genoemde Meia Albarda, dochter van de sociaaldemocraat J.W. Albarda, minister in het kabinet Gerbrandy en later lid van de Raad van State. Meia was tegelijk met Ida in Bilthoven begonnen. Zij was sociaal zeer bewogen, schreef toneelstukken en begeleidde op de piano muziekuitvoeringen van de school. De beide dames

hadden veel gemeen: Meia was net als Ida een groot natuurliefhebber en ook literair actief: zij had een boek geschreven over Henriëtte Roland Holst, was gepromoveerd op André Gide en deelde Ida's liefde voor Herman Gorter.

Meia's dochter, Marianne Kaas, was een van Ida's eerste leerlingen. Zij genoot van het hoge niveau van de lessen Grieks en Latijn. Het fascineerde haar dat Ida niet alleen veel aandacht schonk aan inhoudelijk correct vertalen, maar ook aan de esthetische aspecten van het vertaalwerk. Meia en Marianne, die een gerenommeerd vertaalster van Franse literatuur zou worden, kregen van Ida handgeschreven gedichten cadeau, bijvoorbeeld als een van hen jarig was. Het zijn oudere versies van



*Het schoolgebouw Werkplaats te Bilthoven.
Ontwerp Frants Edvard Röntgen. Foto Wikipedia.*

later gepubliceerde gedichten, met soms interessante varianten, maar ook gedichten die nooit zijn opgenomen in een bundel.

Het bleef voor Ida nog lang moeilijk om een evenwicht te vinden tussen grondig lesgeven en de Werkplaatstraditie, met zijn palet aan extra activiteiten. In de lente van 1952 schreef zij aan het klasje van Marianne Kaas dat zij te ver van haar eigen koers was afgeraakt. Zij betoonde zich behoorlijk kritisch over de gang van zaken op school en vond vooral dat de leerlingen zich te veel versnipperden: 'De Werkplaats is mij lief, maar ik háát met een ware haat het aldaar tierend dilettantisme [...] Haastig en grisserig worden er bõssen bloemen geplukt en achteloos verloren [...] Hoe méér er "gratis" te krijgen is, hoe armer men wordt.'

Maar er werden aan De Werkplaats ook activiteiten ontplooid waarvoor Ida veel bewondering had, zoals het Muiderslotproject dat in het teken stond van P.C. Hooft en een uitvoering door werkers en medewerkers van Händels *Messiah* in de zomer van 1952. Boeke dirigeerde en de solisten die hij gecharterd had waren musici van naam als Aafje Heynis en Laurens Bogtman. Later schreef Ida hier een gedichtje over dat zij niet publiceerde en waarin citaten weerklinken uit het eerste deel van Händels oratorium:

'And He shall purify.

'Klaroenen stemmen stoten met hun schal de heerbaan vrij. Verhoogd wordt ieder dal, de berg geslecht. Hoor, kinderen jubelen Hem die het zilver zeventvoudig zuiveren zal.

In het najaar van 1952 kwam de classica Mariet des Tombe-van Schaick de groeiende afdeling oude talen versterken. Zij vertelde mij dat Ida haar vaak nuttige adviezen gaf, maar ook vond zij haar collega behoorlijk heerszuchtig. Volgens Des Tombe dweepten sommige leerlingen met Ida. Dit kwam door haar imponerende persoonlijkheid en doordat zij haar fascinatie voor de klassieke talen zo goed wist uit te dragen. Dit beeld wordt bevestigd door oud-leerlingen met wie ik contact heb gehad. Vaak typeerden zij Ida als een lerares die respect en ontzag opriep. Een lulak die een antwoord schuldig bleef of iets verkeerd zei, werd stevig op zijn nummer gezet. Maar voor gemotiveerde leerlingen bij wie het schoolwerk niet wou vloten, was zij heel behulpzaam. Ook wist zij haar klassen gevoelig te maken voor de schoonheid van de oude teksten. Maar er was wel degelijk een schaduwkant aan het hoge niveau van haar lessen, want Ida legde de lat zo hoog dat een behoorlijk aantal leerlingen overstapte naar de bètarichting.

Toen de inmiddels zeventigjarige Kees Boeke in het najaar van 1953 afscheid nam van De Werkplaats, schreef Ida hem hoeveel zijn

levenswerk voor haar betekende. Maar in bedekte termen liet zij ook doorschemeren verontrust te zijn over het feit dat de school alsmaar groter werd:

Wat ik bij de Messiah heb gezien, zal ik nooit één sterveling kunnen vertellen. Nog minder wat er in simpeler ogenblikken was, en waarvan de glans niet verbleekt. Wij gaan, in een geheel anders gerichte wereld, met ons Gymnasium gelukkig toch nog steeds de weg van verdieping en concentratie, en ik heb met mijn werkers véél prachtigs mogen leren en genieten. En velen om mij heen trachten het niet anders, al worden wij wèl groot in getal.

Kees werd opgevolgd door Tine Lambert-Anema. Lambert, die zeven jaar ouder was dan Ida, maakte vanaf het eerste uur deel uit van het stichtingsbestuur van de school. Zij had scheikundige technologie gestudeerd, kon goed omgaan met Haagse ambtenaren, was ambitieus en voortvarend en had veel belangstelling voor pedagogiek en didactiek. Anders dan Kees blonk zij uit in politiek-strategisch handelen. Ida en Tine, die allebei zeer uitgesproken persoonlijkheden waren, konden niet goed met elkaar overweg. In bestuursvergaderingen op De Werkplaats werd al gauw misprijzend gesignaleerd dat Ida zich tegenover collega's en buitenstaanders behoorlijk negatief uitliet over het nieuwe schoolhoofd.

In het begin van haar Werkplaatstijd had Ida

af en toe een poosje ziekteverlof. Maar toen zij een jaar of twee in Bilthoven woonde, ging haar conditie sterk achteruit. In het voorjaar van 1956 escaleerden de klachten en stelde de huisarts beroepsgelateerde overspannenheid vast. Ida besepte terdege dat haar gezondheidsklachten verband hielden met psychische spanningen. Aan een collega meldde zij: 'De dokter betitelt de ziekte als "longontsteking op de basis van managers disease" [...] "Managers disease" had ik al lang – die opeenstapeling van verantwoordelijkheden voor situaties, die je zèlf niet creëerde, pakt op den duur hard aan!' Waarschijnlijk zinspeelde Ida op haar frustraties over het beleid van de nieuwe Werkplaatsleiding, dat in haar ogen funest was voor het idealisme en de kunstzinnige sfeer in de Boekeschool. Maar het waren, lijkt mij, niet alleen de door anderen gecreëerde kwesties op school die haar zo veel stress bezorgden dat zij ziek werd. Haar dubbellevens als dichter en docent en haar eigen karakter, verleden en ambities begonnen ook hun tol te eisen.

Met ingang van het schooljaar 1956-1957 ging Ida minder lessen geven. In datzelfde cursusjaar kocht zij samen met Marie een eigen huis in Bilthoven, aan de Bilderdijklaan. Na meer dan dertig jaar te hebben gewoond onder andermans dak, waren de beide vijftigers voor het eerst niet meer aangewezen op een hospita die kost en inwoning verschaften en konden ze gaan



Ida Gerhardt. Foto Internet.

samenwonen.

Toen Ida en Marie een tijdje in Bilthoven woonden, begonnen ze zich mateloos te storen aan de straaljagers van de luchtmachtbasis Soesterberg, die aanzienlijke geluidsoverlast veroorzaakten. In het najaar van 1958 organiseerden honderdvijftig omwonenden een protestbijeenkomst in het Bilthovense hotel Heidepark. Hier maakten zij hun zorgen kenbaar over de gevolgen van het helse kabaal voor hun gezondheid. Ida nam ook het woord en een dag later werd een deel van haar bijdrage geciteerd in sommige regionale kranten, waaronder het *Utrechts Nieuwsblad*: 'Toen een paar maal achter elkaar enkele vliegtuigen laag over mijn huis waren gekomen, heb ik de commandant van Soesterberg gebeld. Omdat

hij op dat moment niet te bereiken was, heb ik hem later geschreven. Omdat ik daarop geen antwoord kreeg heb ik weer gebeld, en toen nog eens geschreven. Eindelijk kwam de commandant bij mij thuis. Hij vertelde [...] dat de hoogte waarop straaljagers mogen vliegen 450 meter is. Maar zo zei hij: "Ik heb mijn mannen niet aan touwtjes." Het kabaal van de Soesterberger straaljagers is ook in een van Ida's gedichten verwerkt. In het gedicht 'Dertig eeuwen', dat deel uitmaakt van de bundel *De hovenier* en de opdracht 'voor mijn leerlingen' draagt, worden de lerares en haar leerlingen door een 'phalanx straaljagers' gehinderd bij hun lectuur van Homerus.

Begin 1960 werd Ida opnieuw zwaar ziek en anderhalf jaar later was de rek er helemaal uit. In het schooljaar 1962-1963 werd zij afgekeurd en een jaar later ging zij vervroegd met pensioen. Maar zij ging niet bij de pakken neerzitten. De energie om te dichten was er nog wel en zij publiceerde voor het eerst in het tijdschrift *Maatstaf*. Ook had zij het plan opgevat om in de nabije toekomst samen met Marie de Psalmen te vertalen en daarom was zij alvast begonnen met het volgen van Hebreeuws en Geschiedenis van het oude Israël aan de Universiteit Utrecht. In maart 1964 slaagde zij cum laude voor het propedeutisch examen.

Eind oktober 1964 nam Ida officieel afscheid

van De Werkplaats. Tot slot volgt hier een klein deel van de toespraak die zij toen hield en die haar visie op het leraarschap en op het wezen van de menselijke omgang laat zien. Nadrukkelijk komt naar voren dat de vrouw die zich als klein meisje thuis bij haar moeder niet veilig had gevoeld, met man en macht probeerde om in haar klassen een sfeer van onderling vertrouwen te scheppen:

‘Al die jaren, dat je voor de klas staat, tracht je de kinderen uit te rusten met een koffertje, waarin datgene zit, wat nu juist dit kind het meeste nodig heeft. Zo pakt de moeder het koffertje voor de eerstejaarsstudent: in dat hoekje gaat nog een appel en in dat een reep. Maar er is één reservevoorraad, waarvan je nooit genoeg kunt meegeven op de lange reis: dat is de voorraad van dat oorspronkelijk vertrouwen. Lang is de reis door het land, waardoor we allen moeten gaan: het land van wij en die andere mens; of wij, en die anderen. Wij volwassenen weten, dat die reis bij tijden door woestijnzand leiden kan. Ik denk hier óók aan de crisis, waardoor zoveel studenten in hun tweede of derde jaar gaan: in wezen een eenzaamheids crisis.

Het leraarschap, een ambt van hoge adel, is eigenlijk niets anders dan onmerkbaar die voorraad aanvullen van het oorspronkelijk vertrouwen: vanuit de veiligheid, die in de klas heerst en die zwijgend zegt: het kan wèl. Niet bang zijn, het kan wèl. Nu en later.

Dat je de ander herkent en dat je herkend wordt. Stellig meende Prof. Schermerhorn het verleden Donderdag niet, zoals het even klonk, toen hij de dingen zó qualificeerde: ‘Eerst de kinderen en dan een hele tijd niets en dan de medewerkers’. Liever zou ik willen zeggen: eerst een grote bescheidenheid. En dan een hele tijd niets. En dan, met Gods hulp, wij samen. In hetzelfde schuitje, de kinderen en wij. Voor dit ‘wij samen’ hebben Kees en Betty gevochten en dat leeft nòg, met vaste wortels in de grond, bij hen die hun werk trachten voort te zetten.’

Later in haar leven keek Ida met gemengde gevoelens terug op haar tijd aan De Werkplaats. In een lezing noteerde zij: ‘Het was een school vol ongekeende mogelijkheden, en – natuurlijk! – vol ongekeende moeilijkheden. Dit gold voor ons allemaal. Je kon er eigenlijk alleen lesgeven als je innerlijk brandde als een fakkel. Je brandde er óók wel bijna als een fakkel op.’ Maar de onderwijspionier Kees Boeke is zij altijd blijven bewonderen. Vol waardering schreef zij over hem: ‘Hij is een der eersten die de révolte der jeugd (ik meen de werkelijke, de geïnspireerde révolte) heeft voorbereid.’